

זדונות לזכויות

סצנה טעונה מוליכה את ספר בראשית לסיומו. אחי יוסף מפחדים שלאחר מות אביהם יוסף ינקום בהם על שמכרוהו לעבדות. לפני שנים, כשגילה להם שהוא יוסף, אמר שהוא סולח להם: "וְעַתָּה, אֵל תַּעֲצָבוּ וְאֵל יַחַר בְּעֵינֵיכֶם כִּי מִכְרַתֶּם אֹתִי הֲנֵה, כִּי לְמַחְיָה שְׁלַחְנִי אֱלֹהִים לְפָנֶיכֶם" (בראשית מה, ה). אך מתברר עתה שהם לא לגמרי האמינו לו.

פחדם התבסס על המוסכמה בת הימים ההם, שאנו מכירים מסיפור עֶשָׂו, שאח אינו נוקם באחיו כל עוד אביהם חי. עשו אמר, "קָרְבוּ יָמֵי אָבִל אָבִי וְאַהֲרָגָה אֶת יַעֲקֹב אָחִי" (כו, מא). אחי יוסף חששו שהוא לא באמת סלח להם, אלא הוא רק מחכה לפטירת יעקב. לכן עתה, משמת יעקב, שלחו האחים ליוסף מסר: "אָבִיךָ צִוָּה לְפָנָי מוֹתוֹ לֵאמֹר, כֹּה תֹאמְרוּ לְיוֹסֵף: אֲנָא שָׂא נָא פֶשַׁע אָחִיךָ וְחַטָּאתָם כִּי רָעָה גָּמְלוּךָ. וְעַתָּה שָׂא נָא לְפֶשַׁע עַבְדֵי אֱלֹהֵי אָבִיךָ" (ג, טז). יוסף ראה אפוא צורך לומר להם שוב שהוא סולח להם: "אֵל תִּירָאוּ, כִּי הִתַּחַת אֱלֹהִים אָנֹכִי וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה – אֱלֹהִים חֲשָׁבָה לְטֹבָה לְמַעַן עֲשֶׂה פִּיּוֹם הַזֶּה לְהַחִיית עַם רַב" (ג, יט-כ).

השיחה הזו מרגשת בפני עצמה, אבל היא גם מיישבת אחת מן הסוגיות המרכזיות בספר בראשית, הלא היא יריבות

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

האחים: קין והבל, יצחק וישמעאל, יעקב ועשו, יוסף ואחיו. האם אחים יכולים לחיות זה עם זה בשלום? זו שאלה מכרעת בדרמת הגאולה של המקרא, כי אם אחים אינם יכולים לחיות זה עם זה, אומות קל וחומר שלא. ואם אומות אינן יכולות לחיות זו לצד זו, איך יחזיק העולם האנושי מעמד? רק עכשיו, משהתפייסו יוסף ואחיו, יכול הסיפור לעבור לשלב הבא: ממשפחה לאומה היוצאת מעבדות לחירות.

דברי יוסף מלמדים אותנו עוד משהו. בדרשה קודמת טענתי שכל התלאות שהעביר יוסף את אחיו כשבאו לשבור אוכל במצרים – האשמתם שהם מרגלים, האשמת בנימין בגנבה וכן הלאה – נועדו לבחון אותם אם עשו תשובה. האם הבינו איזה עוול עשו כשמכרו את אחיהם? האם הבנה זו חוללה בהם תמורה ממשית? בשיאה של הדרמה, כשיהודה הודיע שהוא מוכן להישאר במצרים כעבד ובלבד שאחיו בנימין ישתחרר, התוודע אליהם יוסף וסלח להם. הוא ראה שיהודה, זה שהציע בזמנו למכור אותו לעבדות, השתנה לחלוטין. יהודה עשה תשובה. הוא אדם אחר עכשיו.

עתה אומר יוסף על התשובה דבר חדש ועמוק. דבר שהוא יסודה של אחת המימרות הפרדוקסליות ביותר של חז"ל. אמר אותה אחד מבעלי התשובה הגדולים בתלמוד: האמורא הארץ-ישראלית בן המאה השלישית לספירה ריש לקיש: שודד לשעבר, שרבי יוחנן שכנעו לסור מדרכו הרעה ולחבור אליו בבית המדרש. ריש לקיש חזר בתשובה והיה לתלמידו של ר' יוחנן, לחברו – ואף לגיסו, כשנשא את אחותו של ר' יוחנן לאישה. אולי מניסיונו דיבר כשאמר, "גדולה תשובה, שזדונות נעשות לו כזכויות. שנאמר 'בְּשׁוֹב רָשָׁע מִרְשָׁעוֹ וְעָשָׂה מִשְׁפָּט וְצָדִיקָה עֲלֵיהֶם הוּא יִחְיֶה' (יחזקאל לג, יט)".¹

מימרתו של ריש לקיש מובנת רק לאור דברי יוסף לאחיו אחרי מות אביהם, "וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה – אֲלֵהִים חֲשַׁבָה לְטָכָה". האחים חטאו כלפיו בזדון. ואז עשו תשובה. התוצאה, אומר יוסף, היא שה', בדרכי השגחתו הנסתרות, חושב עתה את הרעה לטובה. דברי יוסף הם המקור לעיקרון שטבע ריש לקיש, והם אף מאפשרים לנו להבין את פשרו.

לכל מעשה שאנו עושים יש תוצאות רבות. חלקן טובות וחלקן רעות. כשאנו מתכוונים להרע, התוצאות השליליות מיוחסות לנו מפני שאותן רצינו להשיג. התוצאות החיוביות, לעומת זאת, נחשבות לבלתי-מכוונות. הרבה דברים טובים קרו בגלל מכירת יוסף לעבדות. הוא נעשה משנה למלך מצרים, שר האוצר שלה בפועל, והאיש שהציל אותה מחורבן בשנות הרעב. אי אפשר לייחס את התוצאות הללו לאחים, אף כי הן לא היו באות לעולם אלמלא הורידו את יוסף לבור ומכרוהו – שהרי האחים לא חזו את התוצאות הללו ולא התכוונו להן. הם התכוונו להיפטר מיוסף, ואת זאת עשו.

אך משעה שחזרו בתשובה שלמה, כוונתם המקורית בטלה. מעתה אפשר היה לראות את כלל התוצאות של מה שעשו, הטובות עם הרעות, ולייחס להם גם את הטובות. במחזהו של שייקספיר "יוליוס קיסר" אומר מרקוס אנטוניוס: "הָרַע שֶׁבִּנִּי אָדָם עוֹשִׂים חֵי אַחֲרֵיהֶם; הַטוֹב נִטְמָן עַל פִּי רוֹב עִם עֲצֻמוֹתֵיהֶם".² אנו נאמר ההפך: הטוב שבני אדם עושים חי אחריהם; הרע נטמן על פי רוב עם עצמותיהם, באמצעות התשובה, זדונות יכולים להפוך לזכויות, כלשונו של ריש לקיש, או כלשונו של יוסף, וביד ה', רעה – לטובה. זהו רעיון בעל חשיבות מהדהדת, שכן פירושו הוא שבאמצעות שינוי הלב אפשר לגאול את העבר.

ועדיין, הוא נשמע פרדוקסלי. הרי הזמן איננו סימטרי. אפשר לשנות את העתיד, לא את העבר. אפשר לבחור את אשר יהיה, אבל מה שהיה היה (וכלשון חכמים בגמרא: מאי דהוה הוה)³ ואי אפשר לשנותו. דבריהם של יוסף ושל ריש לקיש מציגים בפנינו רעיון מהפכני. יש שני מושגים של "עבר", שתי דרכים להבינו. העבר הוא מה שקרה. אותו אין אנו יכולים לשנות. אך העבר הוא גם הפשר, המשמעות, של מה שקרה. ואותו אנו דווקא יכולים לשנות.

הזמן בחיינו הוא חד כיווני רק במובן מסוים. האמת היא שאנחנו חיים את חיינו קדימה, אבל מבינים אותם רק במבט לאחור. חשבו על אוטוביוגרפיות. כשאנו קוראים סיפור חיים של אדם, אנו רואים איך ילדות עשוקה הצמיחה אישה שאפתנית, או איך התייתמות בגיל צעיר עיצבה איש המחפש תהילה שתפצה אותו על האהבה שאיבד. אבל זה יכול היה להיות אחרת. הילדות העשוקה או התייתמות יכלו להעלות את האדם על מסלול חיים של ייאוש וחוסר אונים. השאלה לאיזה מין בני אדם אנו נעשים תלויה בבחירות שלנו, ובמקרים רבים אנו חופשיים לבחור באיזו דרך נלך. אבל משנעשינו לאדם שנעשינו, הדבר מעצב את סיפור החיים שלנו, ורק במבט לאחור, בדיעבד, אנחנו רואים את העבר בתוך הקשר, כחלק מסיפור שאת סופו אנחנו יודעים עכשיו. בסיפור החיים, אירועים מאוחרים משנים את משמעותם של אירועים מוקדמים מהם. את זאת מלמדנו סיפור יוסף ואחיו, על פי ריש לקיש.

המסר של יוסף לאחיו היה – בתשובה שלכם, כתבתם פרק חדש בסיפור שאתם חלק ממנו. הרעה שחשבתם לעשות לי התגלגלה בסוף לטובה. כל עוד נשארתם אנשים המוכנים

למכור אח לעבדות, לא היה אפשר לייחס לכם את הטוב הזה. אך משהשתניתם באמצעות התשובה, השתנה גם סיפור חייכם. בשינוי הלב שלכם קניתם את הזכות להיכלל בסיפור שתוצאתו הסופית חיובית. איננו יכולים לשנות את העבר, אבל אנחנו יכולים לשנות את הסיפור שאנשים מספרים עליו; אך זאת – רק אם אנו עצמנו משתנים.

אנחנו יכולים לשנות את העולם רק אם אנחנו משתנים בעצמנו. מן הסיבה הזאת סוגרת עלילת יוסף ואחיו את ספר בראשית. היא מספרת לנו ברמת היחידים את מה שספר שמות יספר לנו ברמת האומה. על עם ישראל מוטלת המשימה לשנות את התפיסה המוסרית של האנושות, אבל הוא יכול לעשות רק בתנאי שהיחידים הכלולים בו, כל אחד ואחד מבני ישראל, מסוגל להשתנות. ספר בראשית מסתיים בתשובה חיובית לכך, משהשתנו בניו של ישראל (יעקב) עצמו, אבותיה וראשוניה של אומת בני ישראל. התשובה היא מימושו העילאי של החופש. היא הופכת את ציר הזמן לזירה של תמורה, שבה העתיד גואל את העבר ורעיון חדש נולד, הרעיון שאנו קוראים לו תקווה.

1 יומא פו ע"ב.

2 ויליאם שייקספיר, "ויליוס קיסר", מאנגלית: דורי פרנס, מערכה 3, תמונה 2, באתר שייקספיר ושות'.

3 פסחים קח ע"א.